

УДК 378.14-057.875: 001.89

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

О.М.Бакало

У статті представлено аналіз наукових робіт, присвячених вивченню адаптації іноземних студентів. Виокремлено етапи вивчення науковцями міграційних процесів в освіті, визначено основні передумови появи такого роду досліджень. Розглянуто роботи радянських науковців, в яких вивчалися різні аспекти входження вітчизняних і зарубіжних студентів у нове освітнє середовище. Акцентована увага на взаємозв'язку між науковими поглядами зарубіжних і вітчизняних дослідників. Вивчено стан розробки питання адаптації іноземних студентів у вітчизняній науці, наведений аналіз дисертаційних робіт Н. Булгакової, Дінь Сінь, Т. Довгодько, Д. Порох, О. Рибаченко, Ху Жунсі. Наголошено на важливості цих досліджень для створення ефективної системи навчання іноземних громадян в Україні.

Ключові слова: адаптація, іноземні студенти, наукові дослідження, вищі навчальні заклади.

THE PROBLEM OF ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS IN PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL LITERATURE

O.M.Bakalo

Summary. Training of foreign students in educational institutions of Ukraine requires not only appropriate educational and methodical maintaining but also scientific support of this process. According to this the present article highlights an analysis of scientific studies devoted to the adaptation of foreign students. The main stages of scientists studying of migration in

education are determined; the main prerequisites for these studies are analyzed. Soviet scientists' researches are considered, that studied various aspects of the entry of native and foreign students in the new learning environment. Special attention is paid to the relationship between scientific views of foreign and national researchers. The condition of the development of issues of adaptation of foreign students in native science are considered, the analysis presented of theses of Ukrainian researchers, including N. Bulgakova, XinDinh, T. Dovhodko, D. Poroh, A. Rybachenko Hu Zhunsi. It is emphasized on the importance of these studies for establishing an effective system training of foreign citizens in Ukraine.

Keywords: adaptation, foreign students, scientific studies, higher education.

Постановка проблеми. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України вимагає не лише відповідного навчально-методичного, але й наукового забезпечення цього процесу. Адже, спираючись на наукові дослідження, можна розробити систему педагогічного супроводу такої категорії студентів, створити оптимальні умови для їхнього входження в нове культурно-освітнє середовище. Наукове вивчення питання підготовки іноземних студентів у вищих навчальних закладах дозволяє визначити фактори, які впливають на адаптацію іноземних студентів, знайти шляхи формування комунікативної, професійної, лінгвокраєзнавчої компетентності та готовності до навчання, запобігти дезаптації, сформуванати культуру міжетнічних відносин.

Грунтовне вивчення проблеми адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України неможливе без аналізу наукових досліджень з цього питання, які були проведені вітчизняними й зарубіжними науковцями.

Аналіз попередніх досліджень. Вивченню проблеми акультурації і адаптації особистості до нового середовища присвячені роботи зарубіжних дослідників: Дж.Берри, С.Бочнера, Дж.Т.Гуллахорна і Д.Е.Гуллахорна, С.Лісгаарда, К.Оберга, Г.Тріандіса, А.Фернхема. У радянській науці різні аспекти адаптаційного процесу розглядалися В.Асеєвим, Г.Баллом, В.Березіним, А.Георгіївським, В. Казначеевим, А. Налчяджаном, Г. Сельс. Важливі питання входження іноземних студентів у нове освітнє середовище аналізують О. Гладуш, М. Іванова, І. Мушарапова, О. Орехова, А.Терещенко, Н.Тіткова, Т. Чернявська, І. Ширяєва. Огляд дисертаційних досліджень з педагогіки, присвячених проблемі навчання іноземних громадян в Україні, наведений у статті О. Адаменко, М. Разорьонової.

Основним **завданням** нашої статті є аналіз наукових робіт, присвячених вивченню адаптації іноземних студентів. Для цього ми вважаємо за необхідне розглянути передумови виникнення такого роду досліджень, зв'язок між роботами вітчизняних і зарубіжних науковців. Окрему увагу приділимо розробці питання адаптації іноземних студентів у вітчизняній науці, для чого проаналізуємо дисертаційні роботи означеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що практика навчання студентів за кордоном існує в Європейських країнах вже не одне сторіччя, предметом дослідження науковців вона стала відносно нещодавно.

У середині ХХ століття міжнародна освіта була важливою складовою післявоєнного відновлення миру. У період «холодної війни» студентські обміни пов'язувалися з міжнародною політикою і дипломатичними інтересами країн, які надавали місця в університетах і стипендії учням з-за кордону. Наприклад, програми міжнародного студентського обміну Australian Colombo Plan або the American Fulbright Scheme були спрямовані на досягнення таких цілей: стимуляція економіки країн, з яких вони приймали студентів, і створення там своїх експортних ринків; ослаблення комуністичного впливу шляхом підвищення рівня життя в країнах третього світу; створення дружніх зв'язків і пошук впливових союзників, які будуть підтримувати донорські країни у військових і дипломатичних ініціативах, а також в ООН [13, с. 12].

Розвиток міграційних процесів в освіті зумовив появу наукових робіт, присвячених цьому явищу. Як зазначають М. Іванова, Н. Тіткова, у зарубіжних дослідженнях адаптації до нової культури можна виділити 3 етапи. Розглянемо детальніше кожен з них.

Під час першого етапу (до 1950-х років) увага дослідників була сконцентрована на вивченні проблем адаптації мігрантів до життя в іншій країні, на розгляді феномена маргіальності.

Під час другого етапу (1950-60 рр.) сформувалися дві основні концепції, у яких розглядаються адаптаційні стратегії особистості: концепція культурного шоку і концепція V- або W-подібної кривої адаптації.

Під час третього етапу (1960-ті роки) дослідження адаптації набули практичної спрямованості: розроблялися спеціальні програми, що мали на меті зменшення культурного шоку й допомогу в прийнятті нової культури. У наукових роботах цього періоду виділені такі категорії проблем іноземних студентів: пов'язані зі статусом студента як мешканця іншої країни (адаптація до незвичного соціокультурного оточення); спільні для усіх першокурсників (відповідність вимогам вищої школи), ускладнені іноземним походженням; загальні для молоді на цьому віковому етапі; зумовлені етнічним статусом в іншій країні. Були визначені основні параметри адаптації: ступінь володіння мовою країни перебування; вік; стать;

очікування; ситуаційні змінні (характер первісних контактів з місцевими жителями та ін.); попередній досвід перебування в іншій культурі. Було доведено, що збільшення числа соціальних взаємин сприяє адаптації, було виділено критерій «спілкування» як позитивний чинник цього процесу. Потенційно небезпечним чинником був названий «ефект подвійної належності», який проявляється в надмірній ідентифікації з чужою культурою [6].

У кінці 60-х років з'являються роботи науковців, спрямовані на те, щоб проаналізувати причини процесу «відпливу умів» (англ. - braindrain) і запобігти йому. Це було зумовлено тим, після закінчення навчання успішні студенти з малорозвинених країн прагнули залишитися в країні перебування або емігрувати туди відразу після закінчення навчання та повернення на батьківщину. Ця тенденція викликала неабияке занепокоєння, оскільки це заперечувало основні принципи, на яких ґрунтувалися програми студентських обмінів [13, с. 13].

Починаючи з вісімдесятих років ХХ сторіччя, політичні аспекти міжнародної освіти перестають бути настільки явними, як раніше. З'являються нові напрямки в наукових дослідженнях зі студентських обмінів. Окрім розгляду проблем економічного прогресу, поширення інновацій, душевного здоров'я іноземних студентів, розвитку взаєморозуміння й дружніх відносин, які широко досліджувалися в попередні роки, у роботах науковців починають розглядатися питання взаємного впливу культур, появи крос-культурних спільнот, взаємозв'язку адаптації студентів і нового соціального середовища. З'являються роботи, де вивчається медіативна функція, яку виконують іноземні студенти, несучи із собою на батьківщину різноманітну культурну інформацію, отриману під час навчання за кордоном. Ці питання не втрачають своєї актуальності і в наш час.

Основи для досліджень адаптації іноземних студентів на теренах колишнього Радянського Союзу були закладені роботами В. Асєєва, Г. Балла, В. Березіна, А. Георгіївського, В. Казначєєва, А. Налчаджана, Г. Сельє, які вивчали різні аспекти (біологічний, соціально-психологічний, психологічний, соціальний, професійний) адаптації людини.

У 60-70 рр. ХХ ст. роботи Д. Андрєєвої, Р. Нізамова, В. Секун привернули увагу до труднощів адаптаційного процесу студентів. Вивчалися етапи цього процесу, особистісні якості, які сприяють ефективній адаптації до навчання у вищій школі.

У 1980-х роках ХХ сторіччя інтерес дослідників до проблем адаптації студентів значно активізується. У роботах науковців аналізується динаміка процесу адаптації та чинники, які впливають на неї (В. Белоус, Р. Бібрих, А. Кудашов, Т. Кудрявцев, О. Мороз, О. Сухарєв). Вивчаються такі теми, як професійна адаптація випускника педагогічного ВНЗ (О. Мороз), педагогічні умови адаптації студентів молодших курсів до навчання у технічному виші (Е. Міквабія), психологічні особливості адаптації студентів у сфері пізнання й спілкування (А. Сьомічев), дидактична адаптація випускника педагогічного ВНЗ (О. Савченко).

Як зазначає І. Шолохов, у роботах радянських учених з вивчення адаптації і акультурації доволі часто набували розвитку ідеї західних науковців. С. Арутюнов у своїй статті «Білінгвізм і бікультуралізм» спирається на концепцію Дж. Беррі у виділенні стадій культурної адаптації. Він виділяє такі стадії: асиміляція, акультурація, консолідація, зближення. Асиміляція проявляється у повній або майже повній втраті початкового стану і настільки ж повному освоєнні нового, акультурація – у набутті основних рис нового стану, при збереженні основних рис початкового. Консолідація – це складання нової, більшої єдності на основі дрібніших родинних спільнот, зближення – будь-яке взаємне проникнення культурних рис різних спільнот при збереженні ними своїх основних специфічних рис [13, с. 65].

Ряд зарубіжних дослідників розуміє акультурацію як серію кроків, які здійснюються з метою подолання розриву між нормами рідної і нової культури. Такої ж позиції дотримуються В. Костомаров, Ю. Прохоров, Т. Чернявська.

Т. Стефаненко, досліджуючи адаптаційні і реадaptaційні процеси візитерів, спиралася на роботи С. Лісгаарда, Дж. Т. Гуллахорна і Дж. Е. Гуллахорна, які розробили концепції U- і W-подібних кривих [8].

Накопичення досвіду роботи з іноземними студентами у вищих навчальних закладах Радянського Союзу та науковий пошук оптимальних умов для їхньої адаптації сприяють появі дисертаційних досліджень, присвячених цій темі. І. Ширяєва присвятила свою роботу розгляду особливостей адаптації іноземних студентів до навчально-виховного процесу в радянському ВНЗ, у дисертації А. Терещенко аналізуються психолого-педагогічні аспекти адаптації іноземних студентів у радянських ВНЗ (на прикладі монгольських студентів), Т. Чернявська провела аналіз дидактичної адаптації іноземних студентів до радянської вищої школи.

У дослідженні І. Ширяєвої було переконливо доведено, що одним із завдань розвитку сучасної освіти є оптимізація адаптивності навчально-виховного процесу до індивідуальних особливостей і потреб іноземних студентів. Вона визначає адаптацію іноземних студентів як «формування стійкої системи відносин до всіх компонентів педагогічної системи, що забезпечує адекватну поведінку й сприяє досягненню цілей педагогічної системи» [14].

Про важливість педагогічного впливу на процес адаптації іноземних студентів йдеться в дисертаційній роботі А. Терещенко. Вона розглядає адаптацію іноземних студентів як процес, зумовлений включенням студента у нове мовне, соціальне й навчальне середовище, де під керівництвом викладача, який використовує основні форми і методи навчання, відбувається формування структури діяльності студента і стійких особистісних ставлень до усіх елементів педагогічної системи. Дослідниця відзначає, що специфіка адаптації іноземних студентів визначається їхніми національно-етнічними, соціокультурними й психологічними особливостями, а також залежить від типу загальної і професійної спрямованості, рівня розвитку пізнавальних процесів і організації навчально-виховного процесу [10, с. 5].

Т. Чернявська, аналізуючи дидактичну адаптацію студентів до вищого навчального закладу, визначає її як процес і результат взаємодії суб'єктів навчання й нового дидактичного середовища, і виділяє суб'єктивні і об'єктивно-суб'єктивні фактори, які впливають на неї. До суб'єктивних факторів вона відносить мотивацію і індивідуально-типові особливості студентів. Мотивація включає змістові, процесуальні, соціальні і вузькоособистісні мотиви. До індивідуально-типових особливостей належать: рівень загального розвитку, рівень здібностей і можливостей, вольові риси характеру, емоційність та ін. Об'єктивно-суб'єктивними фактори – це самоорганізація і дидактичне середовище вищого навчального закладу. Самоорганізаційні уміння (пізнавальні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські) є об'єктивними, оскільки вони виражені в навчальних матеріалах і є об'єктом уваги викладачів і студентів. У той же час вони набувають все більш яскраво вираженого суб'єктивного відтінку, оскільки при їхньому формуванні поєднуються компоненти самоорганізаційної сфери студентів, що прибули з різних регіонів, навчалися у різних системах освіти, знаходяться на різних етапах навчання. Дидактичне середовище включає цілі, зміст, форми, методи, засоби навчання, навчальну діяльність. Дослідниця відмічає наявність кореляційних зв'язків між усіма факторами адаптації і зазначає, що регулювання цих зв'язків дає змогу здійснювати керівництво процесом дидактичної адаптації [12, с. 7-8].

Таким чином, у роботах радянських науковців була приділена значна увага вивченню адаптації іноземних студентів. Саме в цей період були закладені основи для подальшого дослідження означеного питання.

Суспільні, політичні й економічні зміни в країні після 1990 року вимагали якісно нових підходів до навчання іноземців у вищій школі. Спостерігалися суперечності між необхідністю пошуку нових форм і змісту освітнього процесу й відсутністю відповідних наукових розробок. Це сприяло актуалізації досліджень з питань підготовки іноземних студентів.

Питанням організації процесу навчання іноземних студентів, особливостям їхнього входження в нове освітнє середовище присвячені дисертаційні роботи на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук таких українських науковців: В. Тарасенко, О. Тетянченко, Л. Рибаченко, Я. Кміта, Т. Дементьєвої, Є. Степанова, О. Гуренко, О. Палки, Д. Порох, Т. Довгодько, О. Коротун, О. Резван, І. Христенко. Статусу предмета наукового розгляду набули такі питання, як аналіз досвіду підготовки іноземних студентів у навчальних закладах України, створення системи пропедевтичної підготовки, формування особистісних якостей, професійно-комунікативної компетенції, культури міжетнічних відносин іноземних студентів. У роботах українських науковців досліджувалася методика навчання студентів-іноземців української, російської мов та вокалу (Н. Василенко, В. Ніколаєнко), розглядалися питання створення й експертизи підручника з російської мови для іноземних громадян (Н. Ушакова), вивчення професійної лексики іноземними студентами (О. Палка).

Дослідження, проведені в Україні після 1990 року, стали значним внеском у створення нової системи навчання іноземних громадян, сприяли розв'язанню актуальних проблем цієї категорії студентів, удосконаленню навчального й виховного процесу на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів та під час всього періоду навчання.

Слід зауважити, що в багатьох роботах йдеться про важливість адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України, проте бракує окремих досліджень, присвячених ґрунтовному вивченню цього питання. Набагато частіше в дисертаціях з педагогіки розглядаються питання адаптації вітчизняних студентів до нових умов освітнього середовища різних типів навчальних закладів (роботи Л. Зданевич, Н. Шапошнікової, С. Гури, Л. Петльованої, М. Горліченко, за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» та роботи Ю. Клочан, Л. Дябел, В. Стрельцової за спеціальністю 13.00.05 «Соціальна педагогіка»).

Останніми роками в Україні були захищені дисертації Д. Порох «Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України» (спеціальність 13.00.05, 2011 р.) та Ху Жунсі «Педагогічні умови адаптації китайських студентів до культурно-освітнього середовища вищих навчальних закладів України» (спеціальність 13.00.05, 2014 р.).

У роботі Д. Порох визначені соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних закладах України. Вона зазначає, що під час адаптації іноземних студентів до навчання у

вишах України відбувається процес їхнього активного пристосування до:

- умов життя в іншій країні, її традицій, норм суспільної поведінки, нового соціального оточення;
- навчально-виховного середовища, що включає нове ставлення до професії, навчальних норм, оцінок, способів та прийомів самостійної роботи;
- навчального колективу, його звичаїв та традицій;
- нових побутових умов у студентському гуртожитку, нових зразків студентської культури, форм використання вільного часу.

Під час адаптації відбувається засвоєння та визнання особистістю цінностей, комунікативних норм та вимог нового соціального середовища. У роботі виділені такі компоненти адаптації іноземних студентів до навчання у вищому медичному закладі України: соціокультурний, соціокомунікативний, соціопобутовий, професійний [7, с.10-11].

У роботі Ху Жунсі вивчено сутнісні характеристики соціальної адаптації студентів до культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу, проаналізовано соціокультурні особливості адаптації китайських студентів до навчання в університетах України, розглянуто основні культурні відмінності цієї категорії студентів та обґрунтовано педагогічні умови їхнього входження в нове культурно-освітнє середовище. Також у роботі наведено думку, що основою соціальної адаптації іноземних студентів є культурно-освітнє-середовище вищого навчального закладу, яке автор визначає як сукупність умов, що забезпечують набуття й актуалізацію іноземними студентами базових елементів інокультури, навичок міжкультурної взаємодії, що сприяє їхньому успішному професійно-особистісному становленню та розвитку в новому соціальному оточенні [11].

У докторській дисертації Н. Булгакової «Система пропедевтичної підготовки іноземних громадян з природничих дисциплін у технічному університеті» звертається увага на те, що вироблення стратегії управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів-іноземців починається з опори на їхні регіональні особливості й урахування психічного стану, пов'язаного з процесом адаптації в початковий період навчання. У роботі проаналізовано психічний стан студентів у період адаптації і описано найбільш типові психологічні характеристики представників з різних регіонів світу [3].

Вивчаючи готовність іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах, Т. Довгодько розглядає набуття іноземними громадянами психологічної, фізіологічної, соціальної, академічної, культурно-правової адаптації як один з компонентів загальнонаукової готовності до навчання в авіаційному університеті [5, с. 45].

Особливостям переживання критичних станів, які іноземний студент відчуває під час адаптації до нового середовища, приділена увага в дослідженні Л. Рибаченко. Вона виділяє такі «критичні точки»: приїзд студента в Україну, перехід із підготовчого відділення на перший курс та реадаптація при поверненні на батьківщину після закінчення навчання. У роботі акцентується на необхідності вивчення поведінки й психологічного стану в критичні періоди і пропонується підхід до організації навчання іноземних студентів на особистісно-зорієнтованій основі [8, с. 12].

Питання адаптації іноземних студентів вивчається не тільки в межах педагогічних наук. Його аспекти розглядаються в психології і соціології. В Україні вивчення психологічної адаптації іноземців було проведено Дінь Сінь, О. Борисенко. Соціокультурні чинники соціалізації іноземних студентів та їхній зв'язок з адаптаційними процесами розкриті в дослідженні Мохаммада Луай Файсал.

Робота Дінь Сінь присвячена аналізу можливостей психологічного супроводу соціальної адаптації китайських студентів в Україні. У дослідженні наведено визначення соціальної адаптації як процесу і як результату внутрішніх змін, самозмін індивіда і його зовнішнього активного пристосування до нових умов у соціумі. Важливим результатом адаптації є сукупність психічних і особистісних якостей, які сформувалися в процесі адаптації. Автор виділяє такі труднощі, з якими стикаються китайські студенти: психологічні, соціально-психологічні, культурні й побутові. У роботі доведено, що об'єктивним фактором, який впливає на адаптацію, може бути спеціально організований психологічний супровід [4].

О. Борисенко досліджував типи порушення психологічної адаптації на початку навчання у вищому навчальному закладі та методи їхньої діагностики, когнітивний аспект психологічної адаптації при транскультуральному переміщенні та інші питання психологічної адаптації слухачів-іноземців підготовчого факультету вищого медичного закладу [2].

Вивченню різних аспектів адаптації іноземних студентів присвячені роботи російських науковців. Соціальну адаптацію іноземних студентів досліджували Л. Мазітова, О. Степаненко, А. Сухова, С. Родонова, А. Ромеро; особливості соціокультурної адаптації розкриті в роботах О. Гладуш, Л.Т'єррі, І. Мнацаканян, Є. Попкової, Г. Трофімова, Н. Чеснокової, В. Філіпова; соціально-педагогічні умови адаптації розглядалися в роботах О. Доморовської, А. Корміліцина; психологічні аспекти адаптації іноземних громадян до навчання були предметом дослідження О. Будаліної, І. Мушарапової, І. Шолохова; можливості педагогічного супроводу й створення відповідних педагогічних умов аналізувалися

О. Гукаленко, С. Копитько, О. Ореховою, Л. Тригубовою, ТамемАль-Крадом.

Ми вважаємо, що поява досліджень, присвячених адаптації іноземних студентів, була тісно пов'язана з історичними й політичними змінами, які відбувалися в Україні і в світі. Основними з них були:

- збільшення цього контингенту після другої світової війни як складової післявоєнного відновлення миру;

- створення «соціалістичного табору», зміна політичної ситуації у світі, пов'язана з приходом до влади національних комуністичних партій у країнах Східної Європи і Азії, які прагнули підготувати кваліфікованих і високоосвічених фахівців у Радянському Союзі; поява іноземних студентів з країн, що розвиваються, у зв'язку з національно-визвольним рухом у країнах Африки, Азії, Латинської Америки;

- формування підготовчих факультетів у Радянському Союзі, створення Університету дружби народів, на базі яких розроблялося методичне й наукове забезпечення процесу навчання іноземних студентів, вивчалися проблеми їхньої адаптації;

- руйнування у 1990-х роках системи підготовки іноземних фахівців і необхідність появи нових досліджень у цій галузі.

Висновки. Поява досліджень проблеми адаптації іноземних студентів мала наукові й суспільно-історичні передумови. Основою для вивчення адаптації іноземних громадян стало звернення уваги науковців на філософські, психологічні, соціальні проблеми адаптації людини. Актуалізації вивчення цього питання сприяло зростання кількості слухачів з різних країн у Радянському Союзі і формування системи їхньої підготовки. Суспільні, політичні й економічні зміни в Україні після 1990 року призвели до необхідності дослідження адаптації іноземних студентів у нових реаліях. У роботах українських учених вивчаються педагогічні та соціальні умови адаптації іноземних студентів, роль адаптації у формуванні готовності до навчання, окремі аспекти психологічної адаптації. У то й же час, ці дослідження не висвітлюють всього комплексу адаптаційних проблем іноземних студентів. Питання вдосконалення процесу входження іноземних громадян у нове освітнє середовище потребує подальшого наукового розгляду.

Література

1. Адаменко О. В. Проблеми навчання в Україні іноземних громадян як об'єкт педагогічних дисертаційних досліджень 1990-2010 років / О. В. Адаменко, М. В. Разорьонова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – Вип. 29. – с. 3-7. – (Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи).
2. Борисенко О.І. Психологічна адаптація слухачів-іноземців підготовчого факультету вищого медичного закладу освіти : автореферат дис. ... канд. мед. наук : спец. 19.00.02 «Психофізіологія» / О. І. Борисенко. – К., 2000. – 19 с.
3. Булгакова Н. Б. Система пропедевтичної підготовки іноземних громадян з природничих дисциплін у технічному університеті: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Булгакова Наталія Борисівна. – К., 2002.–446 с.
4. Дин Синь. Психологическое сопровождение социальной адаптации китайских студентов в Украине: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Дин Синь. – Одесса, 2009. – 197 с.
5. Довгодько Т. І. Загальнонаукова підготовка іноземних студентів до навчання в авіаційному університеті: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тетяна Іванівна Довгодько. – К., 2014. – 253 с.
6. Иванова М.А. Социально-психологическая адаптация иностранных студентов первого года обучения в вузе / М.А. Иванова, Н.А. Титкова – СПб., 1993. – 62 с.
7. Порох Д.О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих медичних навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Д.О. Порох. – Луганськ, 2011. – 22 с.
8. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. І. Рибаченко. – Луганськ, 2001. – 20 с.
9. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Стефаненко Т.Г. – М.: «Аспект Пресс», 2004. – 351 с.
10. Терещенко А.Г. Психолого-педагогические аспекты адаптации иностранных студентов в советских вузах (на примере монгольских студентов) : автореферат дис. ... канд. психол. наук / А. Г. Терещенко. – М., 1988. – 14 с.
11. Ху Жунсі. Педагогічні умови адаптації китайських студентів до культурно-освітнього середовища вищих навчальних закладів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ху Жунсі. – Луганськ, 2014. – 20 с.
12. Чернявская Т.П. Дидактическая адаптация иностранных студентов к советскому вузу : автореф. дис. на соискание на уч. Степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. П. Чернявская. – СПб., 1991. – 20 с.
13. Шолохов И.А. Психологические особенности адаптации учащейся молодежи за рубежом: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Иван Андреевич Шолохов. – М., 2002. – 235 с.
14. Ширяева И.В. Особенности адаптации иностранных студентов к учебно-воспитательному процессу в советском вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.В. Ширяева. – Л.: ЛГУ, 1980.– 226с.